

Отримано: 3 квітня 2018 р.

Прорецензовано: 14 травня 2018 р.

Прийнято до друку: 17 травня 2018 р.

e-mail: husak@ucu.edu.ua

DOI: 10.25264/2312-7112-2018-21-36-43

Гусак П. Р. Ресентимент як підстава старозавітних біблійних сюжетів (Герменевтичне дослідження на прикладі розповіді про Каїна та його нащадків [Бут. 4:1–26]). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. № 21. С. 36–43.

УДК 2-1

Петро Гусак

РЕСЕНТИМЕНТ ЯК ПІДСТАВА СТАРОЗАВІТНИХ БІБЛІЙНИХ СЮЖЕТІВ

(Герменевтичне дослідження на прикладі розповіді про Каїна та його нащадків [Бут. 4:1–26])

Використовуючи метод філософської герменевтики текстів і зокрема – етимологічну герменевтику як його підвид, та опираючись на працю Макса Шелера «Ресентимент у побудові моралей», автор статті показує, що мотивом складення розповіді про Каїна та його нащадків (Бут 4, 1-26) був ресентимент кочівників до народів осілої землеробської цивілізації: ім'я «Каїн» означає «коваль», а його рід занять – обробіток землі. Новизна статті полягає у баченні сюжету під іншим кутом зору: досі ресентимент звичайно приписували Каїнові й пояснювали ним його мотив убивства Авеля. Стаття може бути корисною біблістам, дослідникам історії й культури давнього Ізраїля та усім, хто бажає докладніше розуміти Писання Старого Завіту.

Ключові слова: ресентимент; психологічна постава; коваль; землеробство; осілість; кочовий спосіб життя; обробіток заліза; відділеність від землі; ціннісний самообман; приниження цінних властивостей; документарна теорія; світоглядно-ідеологічна основа; негативізм; родова свідомість; моральне виправдання.

Петро Гусак

РЕСЕНТИМЕНТ КАК ОСНОВАНИЕ ДЛЯ ВЕТХОЗАВЕТНЫХ БИБЛЕЙСКИХ СЮЖЕТОВ

(Герменевтическое исследование на примере рассказа о Каине и его потомках [Быт. 4:1–26])

Используя метод философской герменевтики текстов и в частности – этимологическую герменевтику как его подвид, и опираясь на труд Макса Шелера «Ресентимент в структуре моралей», автор статьи показывает, что мотивом составления рассказа о Каине и его потомках (Быт 4, 1-26) был ресентимент кочевников к народам оседлой земледельческой цивилизации: имя «Каин» означает «кузнец», а его род занятий – возделывание земли. Новизна статьи состоит в видении сюжета под иным углом зрения: доселе ресентимент обычно приписывали Каину и объясняли им его мотив убийства Авеля. Статья может быть полезной библистам, исследователям истории и культуры древнего Израиля и всем, кто желает достовернее понимать Писания Ветхого Завета.

Ключевые слова: ресентимент; психологическая позиция; кузнец; земледелие; оседлость; кочевой способ жизни; обработка железа; отделённость от земли; ценностный самообман; унижение ценных свойств; документарная теория; мировоззренческо-идеологическое основание; негативизм; родовое сознание; моральное оправдание.

Petro Husak

RESENTIMENT AS REASON OF THE OLD TESTAMENT BIBLICAL TOPICS

(Hermeneutical investigation on example of narration on Cain and his descendants [Gen. 4:1–26])

Applying the method of philosophical hermeneutics of texts, and especially – the etymological hermeneutics as its subspecies, and relying on the work of Max Scheler «Ressentiment in the structure of morals», the author of the article shows, that the composition motive of narration on Cain and his descendants (Gen 4, 1-26) was a resentment of nomads towards the peoples of the settled agricultural civilization: the name «Cain» means «blacksmith», and his occupation was cultivation of the land. The absence of their own land and nomadic way of life of the ancient Israel with its main means of living: breeding of the livestock, combined with the absence of iron and its processing, formed the ground for resentment of Israel towards the settled agricultural peoples. The novelty of the article consists in the seeing the topics from another point of view: till now the resentment was usually ascribed to Cain and one explained by it Cain's motive of murder of Abel. The article could be useful to the biblical scholars, researchers on the history and culture of the ancient Israel and to all who want to understand the Old Testament Writings more precisely.

Key words: resentment; psychological attitude; blacksmith; agriculture; settled way of life; nomadic way of life; processing of iron; separation from the land; value self-deception; debasing of the value properties; documentary theory; worldview- and ideological foundation; negativism; patrimonial consciousness; moral justification.

Актуальність дослідження. Французьке слово *ressentiment* точно й недвозначно означає те явище, про яке йдеться, й наявність якого я вбачаю в глибинній мотивації складення й написання деяких біблійних сюжетів. Це слово – неперекладне: жоден переклад на інші мови не спроможен переда-

ти його смислових відтінків, й тому його так і вживають як іншомовне запозичення: *ресентимент*. Оскільки ресентиментні мотиви, з одного боку, раз-у-раз звучать в біблійних текстах, а з іншого – ці тексти є визначальними для релігійної та суспільної практики adeptів так званих «авраамічних» релігій (чи принаймні, суттєво впливають на цю практику), то я вважаю за необхідне прослідкувати функціонування ресентименту в біблійних текстах – на прикладі винесеної в заголовок розповіді про Каїна та його нащадків, щоб так частково допомогти роз'яснити елементи бачення суспільних реалій та можливі мотиви поведінки adeptів згаданих релігій.

Стан теоретичної розробки теми. Макс Шелер, посилаючись на Фрідріха Ніцше [15, с. 260–284], котрий вперше вжив цей термін у його вихідній французькій формі й зробив із нього етичний *terminus technicus* [16, с. 36], вважає, що семантично найбільш спорідненим із ним є німецьке слово «Groll», що його Словник Макензена тлумачить як «*verhaltener Zorn*» [12, с. 920]: *затамований гнів*, а Duden – як «*unterdrückte Wut*» [17, с. 173]: *пригнічена лють*. Шелер визначає ресентимент так: «Це за-тасна й незалежна від активності «я» злість, яка темно бродить в душі; виникає вона внаслідок повторюваного пережиття інтенцій ненависті чи інших ворожих емоцій, та, ще не містячи жодного визначеного ворожого наміру, живить у своїй крові всі можливі наміри такого типу. ... Ресентимент – це самоотруєння душі, яке має цілком визначені причини і наслідки. Воно є довготривалою психічною поставою, яка виникає внаслідок систематичного подавлення виражень певних душевних порухів і афектів, самих по собі нормальних й таких, що належать до основної структури людської природи, – подавлення, яке має своїм наслідком витворення певних тривалих спрямувань на певні типи самообману щодо цінностей та відповідних їм ціннісних суджень. Передусім маються на увазі такі душевні порухи й афекти, як почуття й імпульс помсти, ненависть, злоба, *заздрість*, зловтіха, підступність» [16, с. 36–37; 38]. (Переклад та курсив мій – П.Г.). В подальшому тексті Шелер розглядає такий різновид ресентименту, як *заздрість* через певну значущість, якою володіє хтось інший, і якою той, хто заздрить, *безсилий заволодіти* (й отримати рівноцінну їй з іншого джерела – неможливо), а тому у своєму світосприйнятті, у своєму оцінюванні девальвує її цінність (*durch illusiondre Herunterdrücken der wertvollen Eigenschaften* [16, с. 49] – через ілюзорне *приниження* цінних властивостей), перетворюючи в «суб'єктивну антицінність», чи, як висловлюється Ніцше, «фальсифікує ціннісні скрижалі» [16, с. 63]. Шелер порівнює цю зміну сприйняття з поставою лисиці з байки Езопа «Лисиця й виноград»: будучи не в змозі дотягнутися до винограду, бо той високо ріс, лисиця врешті полишає спроби його дістати, виправдовуючи це полишення тим, що виноград ще зелений і кислий, а тому не вартий її зусиль [16, с. 63–64]. І навіть якщо зі зміною культурно-історичних обставин той, хто раніше заздрив, але був безсилий заволодіти певною значущістю (мається на увазі «колективний суб'єкт» як культурно-історична спільнота), врешті нею оволодіває, то все ж той різновид ресентименту так входить у «родову свідомість», що продовжує існувати доти, доки існує дана культурно-історична спільнота, впливати на формування її життєвого досвіду й мотивувати її. (Досі я не зустрічав спроб пояснити саме написання сюжету про Каїна і Авеля ресентиментом. Радше навпаки, ресентимент приписують Каїнові й пояснюють ресентиментом його мотив убивства Авеля. Див. наприклад: *Trice. Encountering Cruelty* [19]; *Arterburn. Lose It For Life* [10]; *Why did Cain kill Abel?* [20]; *Character Defect Resentment* [11]. У цьому й полягає новизна моєї статті).

Мета статті. Я вважаю, що вищенаведений різновид ресентименту мотивував написання біблійної розповіді про Каїна та його нащадків (Бут. 4:1–26), та, використовуючи метод філософської герменевтики текстів і зокрема – етимологічну герменевтику як його підвид, й опираючись на вищенаведені напрацювання Макса Шелера, спробую це продемонструвати.

Виклад матеріалу. Для аналізу грецького тексту Бут. 4:1–26 я опираюся на видання: *Greek OT: LXX [A] Accented*^{2a} [14]. Український переклад мій – П. Г. (Див. Таблицю 1).

Таблиця 1

Текст Книги Буття 4:1–26

Грецький текст

Український переклад

1.	αδαμ δὲ ἔγνω ευαν τὴν γυναῖκα αὐτοῦ καὶ συλλαβοῦσα ἔτεκεν τὸν καιν καὶ εἶπεν ἑκτησάμην ἄνθρωπον διὰ τοῦ θεοῦ	1.	Адам же пізнав Єву, жінку свою, і зачавши, породила Каїна і сказала: набула [я] людину через Бога.
2.	καὶ προσέθηκεν τεκεῖν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ τὸν αβελ καὶ ἐγένετο αβελ ποιμὴν προβάτων καιν δὲ ἦν ἐργαζόμενος τὴν γῆν	2.	Йй на додачу породила (дослівно: «додала родити») брата його Авеля. І став Авель пастухом овець, а Каїн обробляв землю (дослівно: «був обробляючий землю»).
3.	καὶ ἐγένετο μεθ' ἡμέρας ἤνεγκεν καιν ἀπὸ τῶν καρπῶν τῆς γῆς θυσίαν τῷ κυρίῳ	3.	І сталося після [цих] днів, приніс Каїн з плодів землі жертву Господеві.
4.	καὶ αβελ ἤνεγκεν καὶ αὐτὸς ἀπὸ τῶν πρωτοτόκων τῶν προβάτων αὐτοῦ καὶ ἀπὸ τῶν στεάτων αὐτῶν καὶ ἐπέιδεν ὁ θεὸς ἐπὶ αβελ καὶ ἐπὶ τοῖς δώροις αὐτοῦ	4.	І Авель приніс, і він – від первородних з овець його, і від товстих з них. І споглянув Бог на Авеля і на дари його.
5.	ἐπὶ δὲ καιν καὶ ἐπὶ ταῖς θυσίαις αὐτοῦ οὐ προσέσχεν καὶ ἐλύπησεν τὸν καιν λίαν καὶ συνέπεσεν τῷ προσώπῳ	5.	А на Каїна і на його жертви не звернув уваги. І засмутився тим Каїн дуже, і поник лицем.
6.	καὶ εἶπεν κύριος ὁ θεὸς τῷ καιν ἵνα τί περίλυπος ἐγένου καὶ ἵνα τί συνέπεσεν τὸ πρόσωπόν σου	6.	І сказав Господь Бог Каїнові: чому ти став дуже сумний і чому поник лицем твоїм?
7.	οὐκ ἐὰν ὀρθῶς προσενέγκης ὀρθῶς δὲ μὴ διέλης ἡμαρτες ἡσύχασον πρὸς σὲ ἢ ἀποστροφὴ αὐτοῦ καὶ σὺ ἄρξεις αὐτοῦ	7.	Якщо неправильно приніс, то неправильно й розділиш. Згрішив – заспокойся. До тебе повертається гріх (дослівно: «до тебе повернення його»), а ти запануй над ним.
8.	καὶ εἶπεν καιν πρὸς αβελ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ διέλθωμεν εἰς τὸ πεδῖον καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εἶναι αὐτοῦς ἐν τῷ πεδίῳ καὶ ἀνέστη καιν ἐπὶ αβελ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ καὶ ἀπέκτεινεν αὐτόν	8.	І сказав Каїн до Авеля, брата свого: прийдімо в поле. І сталося, коли вони були в полі, і повстав Каїн на Авеля, брата свого, і вбив його.
9.	καὶ εἶπεν ὁ θεὸς πρὸς καιν ποῦ ἐστὶν αβελ ὁ ἀδελφός σου ὃς δὲ εἶπεν οὐ γινώσκω μὴ φύλαξ τοῦ ἀδελφοῦ μου εἰμὶ ἐγώ	9.	І сказав Бог до Каїна: Де є Авель, брат твій? Той сказав: не знаю; я не є сторож брата мого.
10.	καὶ εἶπεν ὁ θεὸς τί ἐποίησας φωνὴ αἵματος τοῦ ἀδελφοῦ σου βοᾷ πρὸς με ἐκ τῆς γῆς	10.	І сказав Бог: Що ти вчинив? Голос крові брата твого кричить до Мене з землі.
11.	καὶ νῦν ἐπικατάρατος σὺ ἀπὸ τῆς γῆς ἣ ἔχανεν τὸ στόμα αὐτῆς δέξασθαι τὸ αἷμα τοῦ ἀδελφοῦ σου ἐκ τῆς χειρός σου	11.	І тепер проклятий ти від землі, яка роззявила уста свої прийняти кров брата твого з руки твоєї,
12.	ὅτι ἐργᾷ τὴν γῆν καὶ οὐ προσθήσει τὴν ἰσχὴν αὐτῆς δοῦναί σοι στένων καὶ τρέμων ἔσῃ ἐπὶ τῆς γῆς	12.	бо як оброблятимеш землю, не додасть [вона] своєї сили, [щоб] дати тобі. Нуждарем і тремтячим будеш на землі.
13.	καὶ εἶπεν καιν πρὸς τὸν κύριον μείζων ἢ αἰτία μου τοῦ ἀφεθῆναι με	13.	І сказав Каїн до Господа: Більша провина моя, щоб виправдати мене.
14.	εἰ ἐκβάλλεις με σήμερον ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς καὶ ἀπὸ τοῦ προσώπου σου κρυβήσομαι καὶ ἔσομαι στένων καὶ τρέμων ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ἔσται πᾶς ὃ εὐρίσκων με ἀποκτενεῖ με	14.	Якщо викинеш мене від обличчя землі і від обличчя Твого, критимусь й буду нуждарем і тремтячим на землі, й буде, [що] всякий, хто знайде мене, вб'є мене.
15.	καὶ εἶπεν αὐτῷ κύριος ὁ θεὸς οὐχ οὕτως πᾶς ὃ ἀποκτείνεις καιν ἐπτά ἐκδικούμενα παραλύσει καὶ ἔθετο κύριος ὁ θεὸς σημεῖον τῷ καιν τοῦ μὴ ἀνελεῖν αὐτὸν πάντα τὸν εὐρίσκοντα αὐτόν	15.	І сказав йому Господь Бог: Не так. Всякий, хто вб'є Каїна, сім відплат отримає. І поставив Господь Бог знак Каїнові, щоб не вбив його всякий, хто знайде його.
16.	ἔξῃλθεν δὲ καιν ἀπὸ προσώπου τοῦ θεοῦ καὶ ᾤκησεν ἐν γῇ ναϊδ κατέναντι εδεμ	16.	Відійшов Каїн від обличчя Бога й оселився в землі Наїд (Нод) навпроти Едему.
17.	καὶ ἔγνω καιν τὴν γυναῖκα αὐτοῦ καὶ συλλαβοῦσα ἔτεκεν τὸν ενωχ καὶ ἦν οἰκοδομῶν πόλιν καὶ ἐπωνόμασεν τὴν πόλιν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ ενωχ	17.	І пізнав Каїн жінку свою, і зачавши, народила Еноха. І збудував місто й назвав це місто за іменем сина свого Енох.

18.	ἐγενήθη δὲ τῷ ἐνωχ γαιδαδ καὶ γαιδαδ ἐγέννησεν τὸν μαιηλ καὶ μαιηλ ἐγέννησεν τὸν μαθουσαλα καὶ μαθουσαλα ἐγέννησεν τὸν λαμεχ	18.	Народився Енохові Гедад, а Гедад народив Маєла, а Маєл народив Матусала, а Матусал народив Ламеха.
19.	καὶ ἔλαβεν ἑαυτῷ λαμεχ δύο γυναῖκας ὄνομα τῇ μιᾷ ἀδα καὶ ὄνομα τῇ δευτέρᾳ σελλα	19.	І взяв Ламех собі дві жінки. Ім'я одній Ада, а ім'я другій – Селла.
20.	καὶ ἔτεκεν ἀδα τὸν ἰωβελ οὗτος ἦν ὁ πατὴρ οἰκούντων ἐν σκιναῖς κτηνοτρόφων	20.	І народила Ада Йовела (Явала): той був батьком тих, що живуть в наметах і годують худобу (займаються скотарством).
21.	καὶ ὄνομα τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ ἰουβαλ οὗτος ἦν ὁ καταδείξας ψαλτήριον καὶ κιθάραν	21.	Й ім'я брата його – Ювал. Той відкрив (тобто винайшов) псалтир і кіфору.
22.	σελλα δὲ ἔτεκεν καὶ αὐτὴ τὸν θοβελ καὶ ἦν σφυροκόπος χαλκεὺς χαλκοῦ καὶ σιδήρου ἀδελφὴ δὲ θοβελ νοεμα	22.	Селла ж народила Товела (Тувал-Каїна). І був він коваль мідний – міді і заліза. Сестра Товела – Ноема.
23.	εἶπεν δὲ λαμεχ ταῖς ἑαυτοῦ γυναῖξιν ἀδα καὶ σελλα ἀκούσατέ μου τῆς φωνῆς γυναῖκες λαμεχ ἐνώτισασθέ μου τοὺς λόγους ὅτι ἄνδρα ἀπέκτεινα εἰς τραῦμα ἐμοὶ καὶ νεανίσκον εἰς μώλωπα ἐμοὶ	23.	Сказав же Ламех своїм жінкам: Адо і Селло, слухайте мій голос, жінки Ламеха, вкладіть у вуха слова мої, бо мужа я вбив за рану, і юнака за синяк мені.
24.	ὅτι ἐπτάκις ἐκδεδίκηται ἐκ καιν ἐκ δὲ λαμεχ ἑβδομηκοντάκις ἐπτά	24.	Бо як всемеро відплатиться за Каїна, за Ламеха – в сімдесят семеро.
25.	ἔγνω δὲ ἀδαμ εὖαν τὴν γυναῖκα αὐτοῦ καὶ συλλαβοῦσα ἔτεκεν υἱὸν καὶ ἐπωνόμασεν τὸ ὄνομα αὐτοῦ σηθ λέγουσα ἐξανεστήσεν γάρ μοι ὁ θεὸς σπέρμα ἕτερον ἀντὶ ἀβελ ὃν ἀπέκτεινεν καιν	25.	Пізнав же Адам жінку свою, і зачавши, народила сина, і назвала ім'я його Сет, кажучи: підняв (воскресив) мені Бог інше насіння замість Авеля, якого вбив Каїн.
26.	καὶ τῷ σηθ ἐγένετο υἱὸς ἐπωνόμασεν δὲ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐνωс οὗτος ἤλπισεν ἐπικαλεῖσθαι τὸ ὄνομα κυρίου τοῦ θεοῦ	26.	І Сетові народився син, назвав же ім'я йому Енос. Той понадіявся призвати ім'я Господа Бога.

Перше, що впадає у вічі при читанні цього уривка, це імена синів Адама і Єви: καιν – Каїн, та ἀβελ – Авель, а також їхній рід занять (причому молодший Авель згадується першим): καὶ ἐγένετο ἀβελ ποιμὴν προβάτων – і став Авель пастухом овець; та καιν δὲ ἦν ἐργαζόμενος τὴν γῆν – а Каїн обробляв землю. Вже тут видно розподіл двох основних родів занять, поширених у Близькосхідних культурах на час кодифікації цієї розповіді: землеробство і скотарство, причому скотарство згадується першим.

Стосовно значень їхніх імен: Згідно з «Кратким толкователем к Ветхому Завету» [1, с. 1851–2011]: «У ряді семітських мов слово Каїн також означає коваль» [1, с. 1859]. (Переклад мій – П.Г.). Те саме говорить і «Электронная еврейская энциклопедия»: «קַיִן ... справжнє значення імені: коваль (як в арамейській і арабській мовах)» [5]. (Переклад мій – П.Г.). Судячи зі звучання й написання, співзвучного зі словами з індоєвропейських мов, що означають професію коваля чи мають значення, дотичні до процесу кування (пор. старослов'янське: *Кий, Кувер* (див.: [2, с. 35]: «У візантійських текстах Кий згадується під іменем Кувер. Згідно з переконливо аргументованою думкою мовознавців... слов'янське ім'я Кий в архетипі звучало як «Кув»: довге індоєвропейське «кы» на слов'янській мовній основі дало тверде «и»... Етимологічно це ім'я пов'язане з терміном «кувати»: слово «кий» у давньоруській мові означало «молот»»). (Переклад мій – П.Г.), англійське: *coin*, українське: *кайло*, в слов'янських мовах схожі корені: *кувати, kovati, коваль, kovac*), це слово походить або з давньоєврейської мови того періоду, коли виокремлення її та індоєвропейських мов з первісної прамови було ще «свіжим», або воно є пізнішим запозиченням з індоєвропейських мов. Таким чином, вірш Бут 4, 2 подає нам стисло характеристику Каїна: коваль і землероб. Одне заняття пов'язане з другим: для обробітку землі потрібні металеві знаряддя, отож ім'я Каїн означає того, хто вмів кувати ці знаряддя та обробляти ними землю. Для цих занять сприятливішим є осілий спосіб життя.

Ім'я ἀβελ – Авель згідно з тим самим «Кратким толкователем к Ветхому Завету» [1, с. 1859] означає «пара» або «марнота», а за коментарем з «Einheitsübersetzung der Heiligen Schrift» [13, с. 20]: *Windhauch* – «подих вітру»: щось рухливе, летюче, непостійне, що може слугувати метафорою для кочового, неприв'язаного до землі способу життя. Заняттям, відповідним до такого способу життя, є випасання отар (скотарство), про що говорить той сам вірш Бут. 4:2.

Вірші Бут 4:3–5 розповідають про жертвоприношення (θυσία) обидвох братів, відповідні до їхнього роду занять: ἀπὸ τῶν καρπῶν τῆς γῆς – з плодів землі, та ἀπὸ τῶν πρωτότόκων τῶν προβάτων αὐτοῦ καὶ ἀπὸ τῶν στεάτων αὐτῶν – з первородних від його овець і з товстих їх. Вірші Бут 4:4–5 повідомля-

ють без подальших обґрунтувань: καὶ ἐλεῖδεν ὁ θεὸς ἐπὶ ἀβελ καὶ ἐπὶ τοῖς δόροισ ἀυτοῦ – і споглянув Бог на Авеля та на дари його; ἐπὶ δὲ καὶν καὶ ἐπὶ ταῖς θυσίαις αὐτοῦ οὐ προσέσχευεν – на Каїна ж та на жертви його не звернув уваги. Подальші вірші (Бут. 4:5–7) психологічно тонко й по-мистецьки розповідають про процес надходження спокуси на Каїна, представляють діалог Бога з Каїном про необхідність панування над гріхом, і врешті про вбивство Авеля ἐν τῷ πεδίῳ – на полі (Бут. 4:8). Далі слідує Божий вирок з дуже характерними формулюваннями: καὶ νῦν ἐκκατάρατος σὺ ἀπὸ τῆς γῆς – і тепер проклятий ти від землі (Бут. 4:11); ὅτι ἐργᾷ τὴν γῆν καὶ οὐ προσθήσει τὴν ἰσχύον αὐτῆς δοῦναί σοι – бо як оброблятимеш землю, не додасть [вона] своєї сили, [щоб] дати тобі (Бут. 4:12), і ключова фраза в проклятті: στένων καὶ τρέμων ἔσθι ἐπὶ τῆς γῆς – *нуждарем і тремтячим будеш на землі* (Бут. 4:12).

Виникає запитання: чому все це розповідається про *коваля і землероба*? Чому без дальших пояснень стверджується, що Бог не прийняв його *землеробських* жертв? Чому він зображений вбивцею брата, який за своїм іменем та родом занять чітко відповідає образів *кочівника-пастуха*? (Вбивцею зображений не лише сам Каїн, а і його нащадок Ламех (Бут. 4:23–24), а серед інших нащадків Каїна-*братовбивці* згадується Явал, котрий поміняв землеробський спосіб життя свого прабатька Каїна на *кочовий* (Бут. 4:20), та Ювал і Тувал-Каїн – майстер музичних інструментів і майстер ковальського мистецтва (Бут. 4:21–22)).

Згідно з цитованою вище «Електронной еврейской энциклопедией», «в міфі про Каїна відображені дуже давні конфлікти між кочовими пастушими та землеробськими племенами» [5] (переклад мій – П.Г.), і ці конфлікти полягали ось у чому:

Починаючи від покликання Авраама (Бут. 12:1, згідно з даними біблійної археології – біля 2100 року до Різдва Христового [9, с. 2]) і до переходу Єшуа Навином ріки Йордан та завоювання Ханаану (1230–1200 рр. до Р. Хр. згідно з «Einheitsübersetzung der Heiligen Schrift» [13, с. 1437] і виданням «Библия» [1, с. 2096], а згідно з «Archaeological Study Bible» [9, с. 302] : 1406–1375 рр. до Р. Хр.) арамейські предки (див.: Повтор. 26:5) і сам Ізраїль, котрий починається від Якова (див.: Бут. 32:28) та його синів, не мали власної землі й вели кочовий спосіб життя, основним засобом прожитку при якому було розведення і випасання худоби. Однак, власна земля і осілість на ній були обіцяні Авраамові ще при першій з'яві (Бут. 12:1), що витворювало психологічну поставу *очікування* невизначеного в часі *сповнення обітниці* – при постійному спостеріганні такого осілого способу життя й основного засобу прожитку – землеробства в народів, що по їхніх територіях кочував Ізраїль: щойно після завоювання Ханаану Ізраїль поступово перейняв від завойованих народів осілий спосіб життя та навички обробітку землі.

Таке невизначене в часі очікування землі й осілості, підкріплене усвідомленням недосяжності цієї мети власними силами – при зневажливому ставленні землеробських народів до кочових пастухів-скотарів (наприклад, єгиптян: Бут. 46:34) послужило підставою для формування ресентименту народу Ізраїля до осілих землеробських народів (перебування в рабстві у землеробському Єгипті (див.: Вих. 1:8 і далі) тільки посилило його), який протягом століть так увійшов у «родову свідомість», що став складовим елементом етнопсихології народу Ізраїля й залишився таким також і після завоювання Ханаану та переходу до осілого способу життя й землеробства. Постійні війни зі сусідніми землеробськими народами не давали ресентиментові з цієї етнопсихології «вивітритися».

Іншою підставою для формування ресентименту до осілих землеробських народів стала відсутність в народі Ізраїля заліза та технологій його обробітку – аж до періоду царювання Саула включно: 1020–1000 рр. до Р. Хр. згідно з «Einheitsübersetzung der Heiligen Schrift» [13, с. 1437], 1030–1010 рр. до Р. Хр. згідно з «Библия» [1, с. 2096], 1050–1010 рр. до Р. Хр. згідно з «Archaeological Study Bible» [9, с. 395]: протягом приблизно цілої тисячі років, починаючи від Авраама, перших п'ятсот років з якої – це вік Середньої бронзи; Ранній залізний вік починається щойно біля 1200 р. до Р. Хр. [13, с. 1436–1437]. Становище Ізраїля стосовно заліза описано в Першій книзі Самуїла: **1 Сам. 13:19–21**. Для аналізу грецького тексту 1 Сам. 13:19–21 я опираюся на видання: *Greek OT: LXX [A] Accented*^{2a} [14]. Український переклад мій – П.Г. (Див. Таблицю 2).

Текст 1 Книги пророка Самуїла 13:19–21

Грецький текст		Український переклад	
19.	καὶ τέκτων σιδήρου οὐχ εὕρισκετο ἐν πάσῃ γῆ ἰσραὴλ ὅτι εἶπον οἱ ἀλλόφυλοι μὴ ποιήσωσιν οἱ εβραῖοι ῥομφαίαν καὶ δόρυ	19.	І майстра заліза не знаходилося у всій землі Ізраїля, бо казали іноплеменники: щоб не робили євреї меча і списа.
20.	καὶ κατέβαινον πᾶς ἰσραὴλ εἰς γῆν ἀλλοφύλων χαλκεύειν ἕκαστος τὸ θέριστρον αὐτοῦ καὶ τὸ σκεῦος αὐτοῦ καὶ ἕκαστος τὴν ἀξίνην αὐτοῦ καὶ τὸ δρέπανον αὐτοῦ	20.	І сходився весь Ізраїль в землю іноплеменників, щоби з міді зробити леміш свій і знаряддя своє, і кожен – сокиру свою і серпа свого.
21.	καὶ ἦν ὁ τρυγητὸς ἔτοιμος τοῦ θερίζειν τὰ δὲ σκεῦη ἦν τρεῖς σίκλοι εἰς τὸν ὀδόντα καὶ τῆ ἀξίνῃ καὶ τῷ δρεπάνῳ ὑπόστασις ἦν ἡ αὐτή	21.	І [коли] був урожай готовий до збирання, то [ціна за] приготування була три шекелі за заступ і за сокиру, і серпові підстава (ціна?) була така сама.

Беручи до уваги, що Книги пророка Самуїла – це хроніки, котрі писалися по «гарячих подіях» (близько 925 р. до Р. Хр. згідно з «Archaeological Study Bible» [9, с. 395]), і зважаючи на розповідний, історіографічний стиль цього текстового уривку, можна вважати описане становище Ізраїля щодо заліза та його обробітку достовірним історичним фактом: обробіток заліза тримали у своїх руках *вороги Ізраїля* – землеробський народ Філістії, що слугувало ще одним мотивом для формування ресентименту супроти тих, хто цим обробітком заліза володів.

Згідно з *Документарною теорією виникнення П'ятикнижжя*, що її дотримується видання «Einheitsübersetzung der Heiligen Schrift» [13, с. 15], та під назвою «Документарна гіпотеза» приймає як складову історично-критичного методу в біблїстиці *Папська біблійна комісія* в документі «Глумачення Біблії в Церкві» [7, с. 36–38], *Ягвїстичний текст* (позначається літерою «J»), названий так через вжиток у ньому імені Бога «Ягве»), до якого належить розповідь про Каїна та його нащадків, було написано близько 900 року до Різдва Христового (отже, трохи пізніше від Книг пророка Самуїла) – як світоглядно-ідеологічну основу для самоідентифікації народу Ізраїля вже в період установленого царства Соломона. Остаточна редакція (R), яку було зроблено після повернення з Вавилонського вигнання (після 550 р. до Р.Хр., а за моїми власними дослідженнями, у яких я звертаю увагу на присутні в Книзі Буття грецькі запозичення і грецизми (грецькі словоформи), остаточна редакція відбулася ще пізніше, а саме – в Елліністичний період. Див.: [4, с. 66–69], [3]), і яка сформувала Книгу Буття у відомому нам вигляді, вмістила розповідь про Каїна та його нащадків у так звану «Первісну історію» (нім.: Urgeschichte) – перших 11 глав Книги Буття, котрі є не «історією» в сучасному науковому розумінні. Радше, вони є «міфологією» у властивому значенні цього терміну. («Міфологічний» означає «подію, яка справді була». В основі міфу лежить завжди реальна подія, яка стає «переосмислена», «переломлена» крізь призму даної культури, даного ступеня духовного розвитку та морального стану конкретної спільноти – роду, племені і т.д., і тому більше чи менше правдива [8, с. 47], пор.: [6]). У цій «Первісній історії» її укладач відобразив водночас і ресентимент до осілих народів, які мали землю і вміли її обробляти, що увійшов у «родову свідомість» (хоча на час укладення «Первісної історії» Ізраїль вже близько 300–400 років жив у Ханаані й переймав від завойованих народів осілий спосіб життя та навички обробітку землі), і ресентимент, породжений ще зовсім свіжим становищем Ізраїля стосовно заліза та його обробітку – в одній розповіді про Каїна та його нащадків, поєднавши в одній символічній постаті ковальство й землеробство та зобразивши ту постать вбивцею брата – кочівника й пастуха, який слугує символом самого Ізраїля. Представивши коваля і землероба братовбивцею, укладач «Первісної історії» як виразник етнопсихології Ізраїля, девальював і *принизив ковальство* і землеробство як заняття, що довгі століття були для Ізраїля недосяжними – як «кислий виноград» для лисиці з байки Езопа. Читаючи зображення «носія» тих занять братовбивцею, адресати тексту мали б розуміти їх як негативні й негідні наслідування («Образ Каїна виводиться, з усією очевидністю, з відомого в багатьох народів негативного образу коваля-чарівника; у давніх євреїв до групи ремесел, що їх асоціювали з магією, відносилось, вочевидь, і землеробство, що дозволило переосмислити Каїна як землероба») [5] (переклад мій – П.Г.), а отже – вважати негативними й негідними наслідування усіх тих, хто був «носіями» цих занять також і в часі життя читачів. В такому літературному прийомі наявне описане Максом Шелером «ілюзорне знецінювання позитивних цінностей, які спершу

збуджували заздрість; ... *ціннісний самообман ресентименту* ... зняття напруги досягається тут через ілюзорне *приниження* цінних властивостей об'єкта порівняння, або через специфічну «сліпоту» на них; але наступним кроком – і щойно в цьому полягає основна дія ресентименту – через ілюзію і фальсифікацію *самих цінностей*, за наявності і чинності яких можливі об'єкти порівняння взагалі можуть мати позитивний та цінний характер» [16, с. 46; 49–50] (переклад мій – П.Г.). Характерним є вказане в сюжеті місце вбивства Авеля: *ἐν τῷ πεδίῳ* – *на полі*: там, де Каїн працював, що було його основним заняттям та засобом прожитку. Мотивоване ресентиментом описове вміщення вбивства Авеля у це середовище девальвує, знецінює і поле, і його обробіток: землеробство. В сюжеті також помітне намагання принизити осілий спосіб життя і пов'язані з ним ковальство та землеробство до рівня «власної» (себто, авторової і тієї етнокультурної спільноти, виразником світогляду якої був автор) фактичної здатності бажати, й тим самим очорнити (*verleumden*) їх [16, с. 50–51]: це видно у зображенні Каїнового нащадка Явала «батьком тих, що живуть в наметах і годують худобу (займаються скотарством)» (Бут. 4:20), у сенсі, що його прабатько Каїн був коваль і землероб, а нащадок «розівчився», «забув ті заняття» і став кочівником – «як і ми». Приниження музичного і ковальського мистецтва до рівня власної фактичної здатності бажати помітно і в зображенні Ювала, котрий відкрив (тобто винайшов) музичні інструменти (псалтир і кіфару) та Тувал-Каїна – коваля міді і заліза – *нащадками Каїна братовбивці* (Бут. 4:21–22: можна припускати, що й струнні музичні інструменти ізраїльтяни навчилися виготовляти та грати на них щойно після завоювання Ханаану, а під час кочового періоду їм були відомі лише духові інструменти, виготовлені з рогів тварин, наприклад, шофар). Приниження усього Каїнового родоводу посилюється ще й образом Ламеха-вбивці (Бут. 4:23). «Витонченою помстою» Каїнові (а отже – усім землеробам і ковалям) є позірне співчуття і милосердя до нього у вигляді вкладеної автором в уста Бога обіцянки відомстити всемеро за Каїна та у вигляді знаку, щоб його не вбив всякий, хто його знайде (Бут. 4:15): ті, хто раніше мав ті цінності (в даному випадку – ковальство і землеробство), прочитавши розповідь про Каїна, може мати їх надалі лише «з нечистою совістю», [хибно] осуджуючи самих себе: образ Каїна-братовбивці очорнив цінність ковальства і землеробства. Пор.: [16, с. 66–67]. Звідси стають зрозумілими й формулювання складеного автором розповіді «Божого вироку» Каїнові: *καὶ νῦν ἐπικατάρατος σὺ ἀπὸ τῆς γῆς* – і тепер проклятий ти *від землі* (Бут. 4:11: синтаксична конструкція *ἀπὸ τῆς γῆς* – це Genetivus separationis: «родовий відмінок відокремлення», який несе смислове навантаження відділеності: Каїн буде відділений *від основного місця і способу свого життя та засобу прожитку: землі*); *ὅτι ἐρύῃ τὴν γῆν καὶ οὐ προσθήσει τὴν ἰσχύον αὐτῆς δοῦναί σοι* – бо як *оброблятимеш землю*, не додасть [вона] своєї сили, [щоб] дати тобі (Бут. 4:12: його *місце життя й основний засіб прожитку* не дадуть йому сили), і ключова фраза в проклятті: *στῆνών καὶ τρέμων ἕσῃ ἐπὶ τῆς γῆς* – *нуждарем і тремтячим будеш на землі* (Бут. 4:12: «станеш як ми – кочівники»): усі три фрази приписаного Богові «вироку» дихають ресентиментом до осілих землеробів.

Висновки. Якщо взяти до уваги постійний страх ізраїльтян перед осілими землеробськими народами, серед яких вони жили вже і після завоювання Ханаану, та почуття безсилля з огляду на відсутність заліза і знарядь, виготовлених з нього (передусім – зброї), як це описано в 1 Сам. 13:19–21, то стають очевидними передумови для формування ресентименту як «душевної конституції»: заздрості й таємної жадоби помсти тим, хто був для ізраїльтян джерелом страху й мав та вмів те, чого довгі віки не мав та не вмів Ізраїль, поєднаної з таємним бажанням «мати це все» [16, с. 65]. Алегорично виразивши ресентимент того типу в розповіді про Каїна та його нащадків й кодифікувавши цю розповідь як *частину Священного Писання*, автор розповіді доклався до закріплення ресентименту в груповій – родовій свідомості Ізраїля на тисячоліття вперед, і так заклав основу для формування негативізму до всіх притаманних іншим народам позитивних форм життя і культури, які протягом довгих періодів історії були для ізраїльтян невластиві й недосяжні, – в даному випадку це *осілість, земля, її обробіток і ковальство*: виготовлення зброї та знарядь для обробітку землі. Пор.: [16, с. 124]. Подібно, як і легенда про Хама, Сема і Яфета (Бут. 9:18–27) [4, с. 66–69], розповідь про Каїна слугувала «моральним виправданням» завоювання й підкорення землеробських народів Ханаану. Нерозуміння цих взаємозв'язків веде до невластивих коментарів про «виникнення «гріховної» цивілізації, в основі якої лежало ремесло і яка безповоротно загинула в потопі» [5] (переклад мій – П.Г.), та про те, що «цивілізація падшої людини несе в собі насіння зла» [1, с. 1859] (переклад мій – П.Г.).

Підсумовуючи сказане, я припускаю, що ресентимент як душевна постава, алегорично виражена в розповіді про Каїна та його нащадків, може слугувати ключем до зрозуміння й інших біблійних

текстів, у котрих ідеться про взаємовідносини Ізраїля з іншими народами: до зрозуміння мотивів і саме таких зразків індивідуальної та колективної поведінки. Сподіваюся, що стаття буде корисною біблістам, дослідникам історії й культури давнього Ізраїля та усім, хто бажає докладніше розуміти Писання Старого Завіту.

Література:

1. Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета, в русском переводе с приложениями. / [Учебное издание с общими и частными введениями, полными параллельными местами, подразделениями, кратким толкователем, аналитической Симфонией и географическими картами]. Брюссель : Изд. «Жизнь с Богом», 1973. 2351 с.
2. Браичевский М. Ю. Утверждение Христианства на Руси. Киев : Наукова думка, 1989. 296 с.
3. Гусак Петро. Боже Ім'я [Електронний ресурс] (2017). Режим доступу до статті: http://dc.lviv.ua/zhuttya_v_isusi_hrici/svyate-pismo/4714-bozhe-myа.html
4. Гусак Петро. Конфлікт культурних ідентичностей кочівників та землеробів. Герменевтичне дослідження на матеріалі легенди про Сема, Хама і Яфета (Бут. 9:18–27). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія»* / ред. колегія: І. Д. Пасічник, М.О. Зайцев та ін. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015. Вип. 17. 170 с. С. 66–69.
5. Каин. *Электронная еврейская энциклопедия (создана в 2005-2006 гг. на базе Краткой еврейской энциклопедии в 11 томах, изданной в Иерусалиме в 1976–2005 гг.)* [Электронная версия]. Режим доступа: <http://eleven.co.il/?mode=article&id=11925&query=>
6. Льюфінк Норберт. Розуміння Священного Писання [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://dc.lviv.ua/zhuttya_v_isusi_hrici/svyate-pismo/4968-rozumnyya-svyaschennogo-pisannya.html
7. Папська біблійна комісія. Тлумачення Біблії в Церкві (15.04.1993). Львів : Свічадо, 2010. 148 с.
8. Элиаде Мирча. Аспекты мифа ; пер. с фр. В. П. Большакова. 4-е изд. Москва : Акад. проспект, 2010. 256 с.
9. Archaeological Study Bible / [An illustrated walk through biblical history and culture]. Grand Rapids, Michigan, U.S.A.: Zondervan, 2005. 2324 с.
10. Arterburn Stephen, M. Ed. Lose It For Life: Bible Study Guide and Devotional. Том 2. Nashvillen TN: Thomas Nelson, 2006. 288 с.
11. Character Defect Resentment [Electronic resource]. Mode of access: <https://www.scribd.com/document/72505790/Character-Defect-Resentment-pdf>
12. Deutsches Wörterbuch in 3 Bänden [Autor: Mackensen, Lutz, Prof. Dr.]. Band 2, G – P. Reinbek bei Hamburg : Rowohlt Taschenbuch Verlag GmbH, 1979. – 1698 с.
13. Die Bibel. Einheitsübersetzung der Heiligen Schrift / [Gesamtausgabe]. Stuttgart : Katholische Bibelanstalt; Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft; Klosterneuburg: Österreichisches Katholisches Bibelwerk, 1980. – 1456 с.
14. Greek OT: LXX [A] Accented 2 a. – The morphologically analyzed text of CATSS LXX prepared by CATSS under the direction of R. Kraft (Philadelphia team). / [Based on the edition: LXX = Septuaginta, ed. A. Rahlfs. – Stuttgart: Württembergische Bibelanstalt, 1935; repr. in 9th ed., 1971]. Mode of access: <http://unbound.biola.edu/>
15. Nietzsche, Friedrich Wilhelm. Zur Genealogie der Moral // Jenseits von Gut und Böse. Zur Genealogie der Moral; mit einem Nachwort von Alfred Baeumler. Alfred Kröner Verlag : Leipzig, 1930. – 428 с.
16. Scheler, Max. Das Ressentiment im Aufbau der Moralen. *Vom Umsturz der Werte: Abhandlungen und Aufsätze. 4. durchgesehene Auflage; herausgegeben von Maria Scheler.* Francke Verlag: Bern, 1955. – 450 с.
17. Schülerduden. Rechtschreibung und Wortkunde [Red. Ralf Osterwinter u. a.]. Mannheim – Zürich : Dudenverlag, 2010. 603 с.
18. TextCritical.net. / [developed by Luke Murphey]. [Electronic resource]. Mode of access: <https://textcritical.net/work/lxx/Genesis/4/25>
19. Trice, Michael Reid. Encountering Cruelty: The Fracture of the Human Heart. Leiden : Brill, 2011. 426 с.
20. Why did Cain kill Abel? [Electronic resource]. Mode of access: <http://www.creationmoments.com/content/why-did-cain-kill-abel>